

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Інститут мистецтв
Кафедра музичного фольклору

**Словник фахової термінології
музиканта-фольклориста,
етнопедагога**

Рівне - 2022

УДК 78:398(477)(03)

Д 43

Словник фахової термінології музиканта-фольклориста, етнопедагога / упорядники Роман Дзвінка та Людмила Гапон. Рівне: РІД, 2022. 42 с.

Рецензенти:

Ярослав Сверлюк, доктор педагогічних наук,
професор, директор Інституту мистецтв РДГУ

Богдан Столярчук, заслужений діяч мистецтв України, професор,
завідувач кафедри музичного фольклору Інституту мистецтв РДГУ

Словник фахової термінології музиканта-фольклориста, етнопедагога – перше довідкове видання в якому робиться спроба подати понятійно-термінологічний апарат етномузикознавства та етнопедагогіки, що забезпечує наукову на навчальну діяльність здобувачів вищої освіти спеціалізації “музичний фольклор”.

Видання адресується музикантам-професіоналам, музикознавцям, викладачам, здобувачам вищої освіти мистецьких навчальних закладів і широкому колу шанувальників традиційної народної музичної культури.

© Роман Дзвінка, 2022.

© Людмила Гапон, 2022.

*Рекомендовано до друку
Навчально-методичною радою
Інституту мистецтв РДГУ
(протокол № 5 від 18 листопада 2022 р.)*

ПЕРЕДМОВА

В Україні триває процес становлення професійної фольклористичної освіти й підготовки кваліфікованих фахівців, якість якого значною мірою залежить від забезпечення навчальних закладів необхідними методичними матеріалами. Аналізуючи сучасні науково-педагогічні підходи та досвід роботи педагогів-практиків щодо вивчення народної музики в навчальних закладах різного рівня, ми вирішуємо важливі завдання стандартизації структури і змісту освіти дослідників та виконавців традиційної народної музики. Кафедра музичного фольклору – одна з небагатьох у ЗВО нашої держави, що готує фахівців для сфери української традиційної народної музичної культури за спеціальністю 025 “Музичне мистецтво”, спеціалізацією “Музичний фольклор”.

На відміну від консерваторської системи підготовки фольклористів-музикознавців, метою діяльності кафедри є виховання етнопедагога, музиканта-фольклориста, виконавця вокальних та інструментальних жанрів традиційної народної музики, який повинен володіти нормативними й науково-методичними знаннями з історії фольклористики, основами теорії музичного фольклору, методикою збору музично-етнографічного матеріалу, технікою його транскрибування і систематизації. У процесі підготовки бакалаврів та магістрів визначено блоки навчальних дисциплін, значна частина з яких мають інтегрований характер. Вони спрямовані на засвоєння теоретичних знань, набуття практичних навичок реставрації творів традиційного музичного мистецтва, отримання досвіду науково-пошукової діяльності. Virізняючись своєю специфікою, кафедра сьогодні вирішує завдання властиві всій національній системі професійної мистецької освіти.

Словник фахової термінології музиканта-фольклориста, етнопедагога – це перше довідкове видання про усну народну музичну творчість українців з поясненням фольклористичної, етнографічної, етномузикологічної та етнопедагогічної термінологій. Значна увага в ньому приділяється теоретичним засадам процесу професійної освіти музикантів-фольклористів у мистецьких вишах України. Словник підготовлений шляхом узагальнення та систематизації термінів і понять сучасних наукових досліджень у галузі етномузикознавства і методики професійної освіти. У виданні наведені найпоширеніші терміни, які фахівці-фольклористи та музикознавці вживають у професійній практичній діяльності. Відбір термінів і понять здійснювався укладачами на основі сучасних наукових досліджень, багаторічного досвіду професійної діяльності та з урахуванням оптимальних умов підготовки спеціалістів

нової генерації спроможних вирішувати проблеми розвитку самобутньої української культури і національної системи освіти.

Значна частка фахових термінів сформульовані упорядниками словника самостійно, а запозичені з відомих довідкових видань подекуди подаються за редакторською правкою упорядників. Словник містить достатньо повний перелік спеціальних музичних, фольклористичних та етнопедagogічних термінів та відомості про відомих дослідників української народної музики. Вагоме місце займають питання, що безпосередньо стосуються етномузикознавства, а саме – збору й опрацювання фольклорних матеріалів та фольклорного виконавства. Під час формування понятійно-термінологічного апарату використовувались діалектні слова, етнічні терміни, що часто зараховують до народної термінології.

Актуальність даного видання зумовлена потребою опису сучасних динамічних термінологічних досліджень, що відображають загальносуспільні тенденції й основні напрями пошуку нових шляхів розвитку системи професійної музичної освіти в Україні. За останні роки в етномузикознавстві та етнопедagogіці запроваджуються нові терміни і поняття, а старі – наповнилися новим змістом. Словник опрацьовано за сучасним правописом української мови, що допоможе широкому колу науковців при написанні анотацій, глосаріїв, підготовці лекцій та ін. Також дотримано основні принципи укладання словників. Статті розміщено в алфавітному порядку. Поняття, що складаються з двох слів із утрудненим виокремленням ключового слова подано у словнику двічі, при цьому, в одному місці це лише посилання, а в другому – опис статті. Рекомендована література подана відповідно нових вимог. Укладачі усвідомлюють потребу подальшого вдосконалення Словника та сподіваються, що даний матеріал стане основою для підготовки більш ґрунтовних видань.

ПЕРЕЛІК ТЕРМІНІВ

А

Автентичний
Агогіка
Адаптація фольклорна
Акорд
Акцент
Ансамбль
Антифонне виконання
Антропологія
Аранжування
Арго
Артикуляція
Архаїзми
Архів фольклорний
Атака

Б

Багатоголосся
Басоля
Братські школи
Бурдон

В

Вальс
Варіант
Великдень
Вересай Остап Микитович
Вертеп
Верховинець Василь Михайлович
Верьовка Григорій Гурійович
Весільні пісні
Веснянки
Вивчення досвіду
Виконавська практика
Виховання
Виховуюче навчання
Вікові особливості
Вміння

Волинка

Г

Гармоніка
Гетерометрична строфа
Гетерофонія
Голос
Голосіння
Гопак
Гортань
Гошовський Володимир Леонідович
Грица Софія Йосипівна
Гудок

Д

Дводенцівка, або джоламига
Дводенцівка, жоломія, жоломіга
Денцівка гуцульська
Дзвін, або дзвіночок
Дикція
Дитячий голос
Дитячі ігри
Дихання
Діапазон
Дозвілля дітей
Дримба
Дуда – див. Волинка
Дудка
Дудка-викрутка
Духові народні музичні інструменти
Духовність

Е

Епічна традиція
Етнічна група
Етнічна культура
Етнічний звукоідеал
Етнографія
Етнографія музична
Етноінструментознавство, або етноорганологія

Етнокультурні регіони України

Етнологія – див. Етнографія

Етномузикознавство

Етномузична дидактика

Етноорганологія

Етноорганофонія

Етнопедагогіка

Етнопедагогічні принципи

Етнопсихологія

Етнохореологія

Ж

Жанр

Жанровий склад

Жнива

З

Забавлянки

Заклички

Запам'ятовування

Записування (фіксація) фольклору

Засоби народного виховання

Заспів

Заспівувач

Збирач фольклору

Звичай

Звук музичний

Звукоряд

Знання

Й

Йодль

І

Іваницький Анатолій Іванович

Ігри, ігрове мислення

Ізометричною називаємо будову строфи

Імпровізація

Ініціативність

Інтервал

Інтерес

Інтерпретація
Інтонування
Інтуїція
Інформація
Історія української музичної етнопедагогіки

К

Календарні свята
Камертон
Картографування фольклору
Квітка Климент Васильович
Кобза
Кодекс професійної етики етнографа
Козачок (козак)
Колесса Філарет Михайлович
Колискові пісні
Коломийки
Коляди
Колядки
Коментар
Компетентність
Комунікабельність
Комунікативна культура
Контрабас
Кошиць Олександр Антонович
Краков'як
Крутак
Культура
Купало
Куплет

Л

Лабораторія
Лад
Лисенко Микола Віталійович
Ліра колісна
Локальна пісенна традиція
Луканюк Богдан Степанович
Людкевич Станіслав Пилипович

М

Малі оповідальні форми
Манера співу
Мелізми
Мелодика, наспів
Мелодія
Мета дослідження
Мета національного виховання
Методи навчання в етнопедагогіці
Методика музичного виховання
Метроном
Мистецька освіта
Мікст
Музикування
Музична освіта
Музичне виховання
Музичний слух

Н

Навички
Навчання
Напливова народнопісенна традиція
Народна (старосвітська) бандура
Народна музика
Народна педагогіка
Народний музичний інструментарій
Народні аерофони (духові)
Народні ідіофони (самозвучні)
Народні ударні та шумові музичні інструменти – див. Народні ідіофони
Народознавство
Наспів
Національна свідомість особистості

О

Обдарованість
Оберек
Обжинки
Обряд
Одноголосся

Окарина, або зозулька
Опитування
Опора звуку
Освіта

П

Пам'ять
Партитура
Підголосок
Пісенна культура усної традиції
Пісня
Полісся
Поліська "дудка-колянка"
Полька
Пояснення
Практика виконавська
Принцип народності виховання
Природний експеримент

Р

Регіональний принцип вивчення фольклорної традиції
Реконструкція народного обряду
Рефрен
Ритм
Ритмотип наспіву
Ріжок
Розумове виховання

С

Самонавчання і самовиховання
Самооцінка
Саморозвиток
Свиріль
Сегменти
Септакорд
Сила звуку
Синкопа
Синкретичне мистецтво
Сімейно-родинна педагогіка
Скоромовки

Скрипка народна
Слух (музичний)
Сокальський Петро Петрович
Сольфеджування
Сопілка
Сопілка хроматична
Співоча постава
Спостереження
Стенограма
Строфа
Струнні народні музичні інструменти – див. Народні ідіофони
Суб'єкт
Сурма

Т

Такт
Талант
Танці традиційні – див. Етнохореологія.
Творча діяльність
Творчі здібності
Тилинка
Тембр
Технічні засоби навчання
Тирада
Торбан
Традиційна музика
Традиція (традиційна культура)
Транскрипція
Трембіта

У

Українська музична етнопедagogіка
Уміння
Успадкування
Успадкування фольклорної музики

Ф

Флюяра
Фольклор
Фольклор музичний – див. Народна музика.

Фольклоризм
Фольклористика
Фольклорне середовище
Фольклорний ансамбль
Фонограф
Формування особистості
Фрїлка, або фуярка
Фулято
Функції народних музичних інструментів

Х

Характер

Ц

Цезура
Цимбали
Ціннісні орієнтації

Ч

Чуттєве пізнання

Ш

Школа традиційного народного мистецтва ім. В. Могура

Щ

Щедрівки

Ю

ЮНЕСКО (UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation)

Я

Язичкові аерофони (шалмеї)
Якості особистості професійні
Я–концепція
Я–система

СЛОВНИК ФАХОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

А

Автентичний (*грец. authentikos* – правдивий, істинний) – у пристосуванні до фольклору – правдивий, недомислений та не оброблений репертуар, виконуваний із збереженням регіональної манери співу чи гри, а також відповідної говірки (поліської, волинської, покутської тощо).

Агогіка – у музичному виконавстві одне із засобів художньої виразності з незначним відхиленням від основного темпу твору, незафіксованого в нотах.

Адаптація фольклорна: 1) процес активного пристосування індивіда до умов природнього середовища побутування фольклорної традиції; 2) результат цього процесу, її соціально-психологічним змістом, є зближення цілей та ціннісних орієнтацій групи та індивіда, що входить до неї, засвоєння ним норм, традицій, народної культури. В освітньому просторі фольклорна адаптація має велике значення у процесі запровадження нових етнопедагогічних технологій, інноваційних форм і методів навчання та виховання.

Акорд (*франц. accord*, букв. – узгодженість) – співвідношення кількох звуків різної висоти.

Акцент – означає наголос. Виділення або підкреслення звуку за рахунок підсилення звучання. Акцент може досягатись за рахунок ритмічного (синкопа), агогічного, тембрового підкреслення звуку.

Ансамбль – колективне, спільне виконання. Мистецтво ансамблю базується на постійній координації творчих зусиль виконавців і вмінні слухати загальне звучання, узгоджувати свою виконавську манеру з манерою інших учасників. Вокальний (від слова *vokalis* – голосний) виконуваний голосом, той, що стосується співу.

Антифонне виконання – тип виконання музичного твору, в якому почергово звучать два гурти (вок. і вок. або ж вок. і інстр.). Можливо також антифонне виконання з накладанням, коли на завершенні музичної фрази одного гурту накладається початок музичної фрази іншого. У традиційній музиці антифонне виконання зустрічається у гаївках, весільних ладканках, звичайних піснях.

Антропологія – наука про походження, еволюцію та поведінку людини, формування людських рас. На заході цей термін застосовується до комплексу народознавчих дисциплін, зокрема аналогом музичної фольклористики виступає музична антропологія.

Аранжування – (з *франц.* приводити в порядок). Переклад музичного твору для іншого складу виконавців.

Арго (*франц. argot* – жаргон) – мова, що вживається у замкненому колі членів професійного колективу. В Україні такою мовою спілкувалися кобзарі.

Артикуляція – робота органів мовлення, необхідна для формування звуків.

Архаїзми (*грец.* – давній) – слова та словосполучення, що вийшли з вжитку, але збереглися у фольклорних творах, як мовні релікти. Найчастіше зустрічаються у колядках, думах: *много, злато*.

Архів фольклорний – місце збереження фольклорних матеріалів записаних різними збирачами у різний час (фото, аудіо- та відеоматеріали, документальні джерела, що стосується історії зафіксованих творів, відомості про виконавців).

Атака – у вокальній методиці означає початок звуку. *Тверда* атака характеризується тісним змиканням голосових зв'язок до початку звуку і швидке розмикання. Звук при цьому відтворюється точним за висотою, яскравим, енергійним. *М'яка* атака характеризується одночасним змиканням голосових зв'язок і посилу дихання. Вона забезпечує чистоту інтонування і найкращі звукові можливості голосовим зв'язкам. *Придихальна* атака дозволяє голосовим зв'язкам змикатися на видиху повітряного струму. Звук не одразу досягає повноти звучання і точної висоти, а утворює так звані "під'їзди до ноти".

Б

Багатоголосся – виклад музичного матеріалу, що базується на одночасному поєднанні двох та більше голосів.

Басоля – народний музичний інструмент, застосовуваний в ансамблевому музикуванні. Аналог класичної віолончелі. Побутує переважно в карпатському регіоні, має 3, рідше 4 струни.

Братські школи – школи, що відкривались релігійними, добродійними та іншими організаціями – братствами. Існували у різних країнах та в Україні, переважно у XV-XVIII ст.

Бурдон (*франц.* – *bourdon*, букв. – густий бас) – широко застосовуваний у народній музично-виконавській естетиці прийом використання переважно двозвучних (найчастіше – квінтових, рідше – квартових та ін.) звукових комплексів незмінної висоти. Постійне звучання, що супроводжує здебільшого одноголосну і вузькоамбітусну народну мелодію, утворюючи при цьому ілюзію дво- і триголосного викладу музичного матеріалу, що звучить.

В

Вальс (*франц. valse*, від нім. *walzer*) – танець у тридольному розмірі.

Варіант (мінливий, змінений) – термін, що означає змінність, рухливість тексту фольклорного твору в процесі усного побутування при збереженні його основного змісту. Багатоваріантність, варіативність – одна з головних рис усної народної творчості, що властива всім жанрам фольклору.

Великдень – одне з найбільших свят слов'янського календаря, приурочене до дати весняного рівнодення (25 березня). Із поширенням християнства набуло паралельної назви "пасха" (пов'язано з воскресінням Христа) та відзначається за рухомим числом. Зазвичай, на другий день Великодня, у деяких місцевостях України відбувалися аналогічні до зимових, колективні обходження дворів зі співом волочебних пісень та ранцівок.

Вересай Остап Микитович (1803-1890) – український кобзар. Виступав з концертами на археологічному з'їзді у Києві (1874) та Петербурзі (1875).

Вертеп – народна різдвяна вистава, з якою гурт молоді обходить домівки. Він має дві частини – релігійну і народну. Вертеп ляльковий – старовинна українська народна театралізована вистава за допомогою ляльок і спеціально сконструйованого переносного будиночка-шопки.

Верховинець Василь Михайлович (1880-1938) – український композитор, фольклорист, педагог, один із основоположників створення дитячого музично-ігрового репертуару.

Верьовка Григорій Гурійович (1895-1964) український хоровий диригент, композитор, педагог. Головна сфера композиторської творчості – українська народна пісня.

Весільні пісні – вид традиційної української родинно-обрядової народної пісенності, що є органічною складовою весільних обрядових дій.

Веснянки (гаївки, гагілки та ін.) – вид календарно-обрядових пісень. У своїй більшості вони супроводжують обрядові дійства та весняні ігри.

Вивчення досвіду – традиційний метод педагогічного дослідження, в широкому розумінні означає організовану пізнавальну діяльність, що спрямована на встановлення історичних зв'язків виховання, вичленення загального, стійкого в навчально-виховних системах.

Виконавська практика – виступи з концертами, лекціями і бесідами культурно-просвітницького характеру, організовуються з метою набуття вмінь самостійної практичної роботи, розвитку професійної майстерності.

Виховання: 1) процес передачі соціального і практичного досвіду старшими поколіннями новим поколінням з метою підготовки їх до життя і

праці; 2) цілеспрямований, систематичний і планомірний процес впливу на людину з метою формування в неї певних особистих якостей.

Виховуюче навчання – навчання, при якому досягається органічний зв'язок між набуванням учнями знань, умінь та навичок та формуванням їх особистості.

Вікові особливості – найбільш характерні для певного періоду життя анатомо-фізіологічні та психічні якості людини. Існує певна залежність між віком та розвитком людини. Згідно принципу природовідповідності, навчання та виховання повинні відповідати віковим етапам розвитку.

Вміння: 1) підготованість до практичних та теоретичних дій, що виконуються швидко, точно та свідомо на підставі засвоєних знань та життєвого досвіду; 2) здібність людини виконувати певні дії на основі засвоєних знань.

Волинка, або **дуда** (заг.-укр. – “коза”, “козиця”, “баран”, “міх”; гуц. – “коза”, “бордюг”; поділ. – “дуда”) – оригінальний духовий музичний інструмент, що зроблений із шкіри тварин (найчастіше кози) міха, чотирьох дерев'яних цівок; одна – для вдування повітря, одна – ігрова та дві бурдонових: субквартові трубки-кларнети з одинарними тростинами – бурдон та бас – нижчий на квінту та довший.

Г

Гармоніка (гармошка) – різновид “недосконалої музичної іграшки”, що виник в Європі на початку XIX ст. Незважаючи на масове несприйняття “цього чисто німецького винаходу” музично-інтелектуальними та науковими колами (В. Андреев, Є. Ліньова, О. Кольберг, Ф. Колесса та ін.), визначений як “типово фольклорне явище”. Проникнення гармошки на Рівненщину відбувалося у першій чверті XX століття.

Гетерометрична строфа – будова строфи з відмінною кількістю складів у рядках.

Гетерофонія – вид багатоголосся, що виникає при спільному виконанні одноголосної мелодії, коли в одному чи декількох голосах виникає епізодичний відступ від основного мотиву. Це явище зумовлене імпровізаційним характером виконання.

Голос – звуки, вироблені голосовим апаратом, що служать для спілкування між людьми. Голос може бути розмовним, співочим. Співочий голос характеризується висотою, діапазоном, силою, тембром.

Голосіння – словесно-поетичні твори, що виконуються над покійником у період між смертю та похороном. Періодично повторюються під час поминок чи свят вшанування духів померлих.

Гопак – український народний танець у розмірі 2/4.

Гортань – орган, в якому виникає звук. Вона виконує три функції дихальну, голосовідтворюючу і захисну.

Гошовський Володимир Леонідович (1922-1996) – фольклорист, етномузиколог, педагог. Розробив систему аналізу народної пісні та її каталогізації.

Грица Софія Йосипівна (1932-2022) – фольклористка, музикознавець, етномузиколог, етнокультуролог, славістка, доктор мистецтвознавства, професорка. Авторка численних праць з теорії та історії словесно-музичного і музичного фольклору, фольклористики та музикознавства.

Гудок – давньоукраїнський (давньоруський) три-, а за деякими джерелами – чотириструнний смичковий інструмент.

Д

Дводенцівка, або джоломига – спарений двоцівковий тип народної флейти, що до сьогодні зберігся у чабанському та домашньому побуті Гуцульщини та Закарпаття.

Дводенцівка, жоломія, жоломіга – це західноукраїнський народний інструмент у вигляді здвоєної сопілки зі своєю системою отворів. Зазвичай на одній її цівці 4 дірочки, на другій – 3, проте зустрічаються і інші конфігурації. Обидві денцівки налаштовані, як правило, в терцію, що дає можливість на обох виконувати нескладні мелодії. Також трапляються подвійні флейти, що налаштовані в унісон. Дають діатонічний звукоряд: діапазон при передудванні до 2 октав.

Денцівка гуцульська – гуцульський різновид закритої переважно шести- (рідше п'яти- та ін.) отвірної сопілки.

Дзвін, або дзвіночок – пастуший сигнальний підвісний інструмент, або ж "дзвін" як музичний звук. Дзвіночок (множ. дзвіночки, дзвінки) входять у групу традиційних ударних інструментів.

Дикція – чітке вимовлення звуків відповідно до фонетичних норм мови. Виразність дикції – важлива сторона майстерності співака. Чітка артикуляція звуків залежить від ступеня натренованих активних органів мовлення губ, язика, нижньої щелепи.

Дитячий голос – у зв'язку з малими розмірами голосових складок сильно відрізняється від голосу дорослих. Для дитячого голосу характерні м'якість, "срібне" головне звучання, фальцетне звуковидобування і обмеження сили звуку.

Дитячі ігри – спрощені, трансформовані варіанти народних ігрищ, первісне призначення яких мало ритуальне значення. Це єдиний жанр дитячої драматургії, вид творчості.

Дихання – один з основних факторів звуковидобування. Це енергетичне джерело звуку. У практиці розрізняють такі види дихання: верхньореберне (ключичне), нижньореберне-діафрагмальне і діафрагмальне. Верхньореберне при співі не застосовується. Основним критерієм вірного дихання є якість звучання голосу.

Діапазон – звуковий об'єм голосу чи інструменту від самого нижнього до самого верхнього звуку.

Дозвілля дітей – вільний від обов'язкових навчальних занять час, що використовується для прогулянок та спорту, читання, занять мистецтвом, конструюванням, ручною працею тощо за власним бажанням дітей.

Дримба – український народний язичковий щипковий інструмент, схожий за формою на маленьку підкову з тоненьким сталевим язичком в середині. Особливо поширена в Західній Україні.

Дуда – див. Волинка.

Дудка – спільна назва народних духових сопілкових інструментів.

Дудка-викрутка – повздовжня закрыта (із денцем) свисткова народна сопілка, що виготовляється способом викручування. Зустрічається у північних районах Рівненщини і лише у Маневицькому районі Волинської області.

Духові народні музичні інструменти – див. Народні аерофони (духові).

Духовність – специфічна потреба пізнання світу, самого себе, смислу і призначення свого життя, що виявляється у багатстві внутрішнього світу особистості, її ерудиції, розвинених інтелектуальних та емоційних запитах, моральності, залученні до культурних цінностей.

Е

Епічна традиція (*грец. epos* – слово, розповідь) – система збереження і передачі від покоління до покоління текстів епічних творів і техніки їх виконання.

Етнічна група – представники певного народу, які проживають поза межами своєї етнічної території, розселені компактно чи розсіяно на території іншого етносу.

Етнічна культура – це складний комплекс різнопланових явищ, які об'єднуються в систему інформативних зв'язків, діахронної передачі інформації.

Етнічний звукоідеал – етнозвуковий феномен, що асоціюється у слухача-реципієнта традиційної музики із системою типологічно схожих і властивих даному середовищу етнофонічних явищ, що склалися в ньому

впродовж тривалого історичного відрізка часу й охоплюють адекватні етнографічні та етносоціальні сфери свого побутування.

Етнографія (грец. *ethno* – народ та *grapho* – пишу), також етнологія – наука про етноси (народи), що вивчає їх походження і розселення, побут і культуру.

Етнографія музична – галузь музикознавства, наукова дисципліна, що вивчає музику усної традиції. Відома в різних країнах і в різні історичні періоди під назвами: музична фольклористика, музична етнологія, етномузикологія, етномузикознавство.

Етноінструментознавство, або етноорганологія – наука, що вивчає інструментальний фольклор та традиційні музичні інструменти.

Етнокультурні регіони України – ареал поширення української мови, тобто регіони за проживанням українців. У процесі тривалого і складного історичного розвитку за окремими частинами території України закріпилися певні назви Галичина, Буковина, Волинь, Полісся, Поділля та ін.

Етнологія – див. Етнографія.

Етномузикознавство (етномузикологія) – наука про народну музику.

Етномузична дидактика – мистецька освіта як основний важіль піднесення музичної культури народу, важливий засіб формування почуттєвої сфери українця й забезпечення загального розвитку молоді, її підготовки до життя і творчості.

Етноорганологія – наукова дисципліна про народні музичні інструменти та інструментальну музику. Етноорганологія – наука досить, молода, сформована на межі XIX – XX ст., хоч сам інструментарій вивчається протягом багатьох тисячоліть.

Етноорганіфонія – галузь етномузикознавства, яка досліджує проблеми виконавства на традиційних народних музичних інструментах.

Етнопедагогіка – науковий напрям, у рамках якого етнічна традиційна культура, побут, сімейно-родинні відносини тощо розглядаються у їх значенні для становлення особистості та інтерпретуються в категоріях педагогіки. Якщо поняття “народна педагогіка” охоплює емпіричні педагогічні знання без належності до конкретної етнічної спільноти, то поняття “етнопедагогіка” пов’язане з конкретною етнічною належністю педагогічних традицій.

Етнопедагогічні принципи: природовідповідність, культуровідповідність, народність виховання, виховання в праці, єдність навчання і виховання, зв’язок із життям рідного народу, гуманізм, активність і

ініціативність в процесі виховання, орієнтування на вселюдські моральні цінності.

Етнопсихологія (*грец. ethnos* – народ, *psyche* – душа, *logos* – знання) – галузь психологічної науки, що вивчає психологічні особливості різних народів і культур, буквально “вивчення народного духу”. Наука про психічну своєрідність людей, які належать до різних етнічних об’єднань (родоплемінних спільнот, народностей, націй).

Етнохореологія – окрема галузь мистецтвознавства, що займається дослідженням та записом народних танців.

Ж

Жанр (*франц. genre*) – історично сформований внутрішній поділ у всіх видах мистецтва; тип художнього твору в єдності специфічних властивостей його форми та змісту.

Жанровий склад (структура) – поділ пісенності певної традиції за функціональними та жанрово-тематичними ознаками: обрядова та позаобрядова, календарна та родинна обрядовість, жанри, що включають зимові, весняно-літні та сезонно-трудова свята.

Жнива – цикл сезонно-трудова свята, пов’язаних зі збором злаків. Притаманний слов’янським племенам із перевагою землеробського типу господарювання; характеризується розвиненим комплексом відповідних обрядових дійств.

Жнивні пісні – цикл пісень, якими супроводжувалась праця на полі у період жнив, відносяться до жанру сезонно-трудова. За обставинами виконання поділяються на три групи: зажинкові, що виконуються під-час зажинок першого снопа; жнивні – співають під-час перепочинку та повернення з поля додому або коли йдуть на поле; обжинкові – виконуються під час зажинання останнього снопа. Співаються одноголосно в основному жіночими гуртами.

З

Забавлянки – жанри дитячого фольклору, що виконуються дорослими для дітей. Ритмічно чіткі, виконуються водночас із вправами для фізичного розвитку дитини.

Заклички – жанр дитячого фольклору, пов’язаний з вірою давньої людини в магічну силу слова. Найпоширеніші заклички до явищ природи – дощу, сонечка, хмар, вітру тощо. Важлива жанрова ознака закличок – початкове звертання у формі імперативу.

Запам'ятовування – один з основних процесів пам'яті, який полягає в закріпленні образів сприймання, уявлень, думок, дій, переживань і зв'язків між ними.

Записування (фіксація) фольклору – важлива складова фольклористики. З метою найповнішого збереження духовної спадщини записування повинно проходити систематично і послідовно. Об'єкт досліджень може визначатися за територіальним принципом (населений пункт, район, регіон) або ж соціологічним (селянське, містечкове, робітниче середовище).

Засоби народного виховання – рідна мова, слово, пісня, музика, обрядовість.

Заспів – усталений початок співаного фольклорного твору.

Заспівувач – ведучий співак у ансамблі, який задає тон, темп, характер пісні та виступає, як організуючий ланцюжок виконання всього ансамблю.

Збирач фольклору – особа (аматор або професійний фольклорист), яка здійснює запис фольклору, постійно живучи серед виконавців-інформаторів (стаціонарний метод збирання) або виїжджаючи з певною програмою на визначений час (експедиційний метод збирання).

Звичай – загальноприйнятий спосіб поведінки, який традиційно склався в громадському житті й побуті народу, суспільної групи, колективу; уклад суспільного життя нації, етносу. Звичайі не мають символічного змісту. Вони невіддільні від обрядів (звичай колядування, щедрування, віншування).

Звук музичний – найменший елемент музики. Його основні якості – висота, тривалість, тембр, сила.

Звукоряд – послідовність розташованих у висхідному чи низхідному порядку звуків музичної системи, ладу, а також звуків, які можуть бути видобуті на певному музичному інструменті.

Знання – результат пізнання дійсності, законів розвитку природи, суспільства і мислення. Вони містять поняття і терміни, факти повсякденного буття, наукові теорії, прийняті у суспільстві норми ставлення до різних явищ життя тощо, тому без цього найважливішого елементу змісту освіти стає неможливою жодна цілеспрямована дія.

Й

Йодль – використання різкої зміни головного (фальцетного) і грудного звучання без міксту на широких інтервалах.

I

Іваницький Анатолій Іванович (1936 р.н.) – музикознавець, фольклорист, педагог. Доктор мистецтвознавства (1991), професор (1992), член-кореспондент НАНУ (2012). Автор численних праць з теорії та історії музичного фольклору.

Ігри, ігрове мислення – комплексне сприйняття інформації, закладеної в жанровому різновиді дитячого фольклору через логіку гри, як творчого відбиття (моделювання) дійсності.

Ізометричною називаємо **будову строфи**, коли кількість складів у рядках пісенної строфи однакова.

Імпровізація (лат. *improviso* – несподівано) – специфіка виконання творів усної народної словесності, які зберігаються у пам'яті виконавців і кожний раз, у процесі відтворення в рамках своєї традиційної жанрової форми, зазнають різного ступеню змін. Імпровізація – історично найбільш давній тип музикування, при якому процес створення музики відбувається під час її виконання.

Ініціативність – морально-психологічна риса особистості, яка виявляється у певному виду діяльності.

Інтервал (лат. *intervallum* – проміжок, відстань) – співвідношення двох звуків за висотою. Якщо звуки беруться по чергово, інтервал називається мелодичним, якщо одночасно – гармонічним.

Інтерес – форма виявлення пізнавальної потреби, що забезпечує спрямованість особистості на усвідомлення цілей діяльності і тим самим сприяє орієнтуванню, ознайомленню з новими фактами, більш повному та глибокому відображенню дійсності.

Інтерпретація – процес звукової реалізації нотного тексту.

Інтонування – усвідомлене відтворення музичного звуку голосом або на інструменті.

Інтуїція – специфічна здібність безпосереднього відображення дійсності, коли висновок ґрунтується головним чином на здогадці та відчутті.

Інформація – відомості, що є об'єктом зберігання, переробки та передачі.

Історія української музичної етнопедагогіки – наукова дисципліна, що вивчає зародження, становлення та її розвиток з опорою на українську народну педагогіку й музикознавство, від появи до сьогодення, з її дидактичними принципами.

К

Календарні свята – термін, що вживається для означення обрядів, які відзначаються під час зміни природних сезонів. Виділяють весняно-літні (від Коляд до Купала), літні (від Купала до обжинок), осінньо-зимові (від Покрови до Коляд).

Камертон – спеціальний пристрій, виготовлений з металу у вигляді зігнутої пластини з ручкою і кулькою на кінці. При легкому ударі або щипку, вільні пластини починають вібрувати і відтворювати звук.

Картографування фольклору – позначення на мапі географії поширення і локалізації явищ фольклорної традиції. Для картографування визначають певні одиниці- репрезентанти, що стосуються типових жанрово-структурних, змістових, поетичних компонентів і ознак фольклору, його сюжетів, мотивів, образів. Кожна одиниця позначається на карті відповідним умовним значком.

Квітка Климент Васильович (1880-1953) – український музикознавець-фольклорист, педагог. 1922-1933 – очолював заснований за його ініціативи Кабінет музичної етнографії АН УРСР. Один з основоположників української етномузикології. Заклав основи сучасної музично-фольклористичної педагогіки.

Кобза – старовинний український народний щипковий інструмент, який має грушоподібний корпус, шийку з 4 – 10 ладами та від 5 до 10 струн і приструнків. Була поширена серед запорізького козацтва. З XVIII ст. кобзу витіснила з вжитку більш досконала бандура, але родина кобзових інструментів й досі застосовується в оркестрах народної музики (мала, середня, ритм-, велика басова).

Кодекс професійної етики етнографа – формулює прийнятні норми особливої толерантності дослідника-фольклориста та застосування ним етичних приписів щодо вивчення всіх народів у їх минулому та сьогоденні з гуманістичних, людських позицій. Прийнятий Міжнародним науковим братством українських антропологів, етнографів і демографів 1992 р.

Козачок (козак) – укр. нар. танець з приспівками жвавого, веселого імпровізаційного характеру в розмірі 2/4.

Колесса Філарет Михайлович (1871-1947) – фольклорист, музикант, педагог. Педагогічне кредо музично-естетичне виховання школярів засобами народнопісенної творчості. Збірки пісень “Шкільний співак” (1925), “Співаймо” (1926), “Збірка народних пісень” (1827).

Колискові пісні – жанр народної родинної лірики, специфічний зміст і форма яких функціонально зумовлені присиплянням дитини в колисці. Визначальним є звуковий (ритмомелодійний) компонент.

Коломийки – жанр української пісенної мініатюрної лірики, що генетично і ритмомелодійно пов'язана з однойменним народним танцем. Коломийки мають свою традиційну жанрову структуру. Поширені у зоні українських Карпат та прилеглих до них під- і закарпатських регіонів: на лемківському і бойківському Підгір'ї, Покутті, Буковині, гірських і долинних теренах Закарпаття, а також на Надсянні, Холмщині і Підляшші, Волині, Західному Поділлі та інших стильових зонах Галичини, Поділля і навіть подекуди на Західному Поліссі.

Коляди – цикл різдвяних народних свят, ігор та пісень, що відзначається у період із 7 по 19 січня та в давнину був приурочений до дати зимового сонцестояння (25 грудня). У цьому періоді відбуваються колективні обходження дворів із співом величальних колядок та щедрівок, а також із влаштування театралізованих дійств (народні ігри – “коза”, “кінь”, а також вертепи).

Колядки – жанр величальних календарно-обрядових пісень, які у дохристиянську добу були приурочені до початку нового господарського року. Під впливом християнського календаря час виконання колядок наближено до зимового повороту сонця на літо (25 грудня), коли день починає збільшуватися.

Коментар – супровідні міркування, критичні зауваження з приводу чого-небудь.

Компетентність – володіння всебічними, глибокими професійними знаннями в будь-якій галузі.

Комунікабельність – риса особистості, здатність та готовість її до спілкування з іншими людьми, товариськість.

Комунікативна культура – один із напрямів системи виховання, метою якого є формування у людини позитивної готовості до спілкування, вмінь та навичок висловлювати логічно побудовані думки, ідеї тощо у адекватній мовній формі.

Контрабас – струнний смичковий інструмент з найнижчим звучанням. Як сольний інструмент, використовується дуже рідко.

Кошиць Олександр Антонович (1875-1944) – український хоровий диригент, композитор, фольклорист, педагог. Керував хорами філармонічної спілки “Боян”, Київського університету, Київської консерваторії. Хори під його керівництвом відрізнялися майстерністю виконання. 1919 р. виїхав за кордон на гастролі, пропагував українську пісню. Подальша його діяльність пов'язана із зарубіжжям (жив та помер у Канаді).

Краков'як (пол. *krakowiak*) – польський народний, потім бальний танець у розмірі 2/4.

Крутак (крутяк) – народний танець із поліського регіону, виконуваний у розмірі 2/4 або 3/4.

Культура – предметно-ціннісна форма діяльності, в якій відображається історично визначений рівень розвитку суспільства і людини, породжується та затверджується людський сенс буття.

Купало – язичницьке свято літнього сонцестояння (25 червня за ст. стилем), яке у християнстві пов'язали з днем народження Івана Хрестителя. Супроводжується збиранням цілющих трав, квітів, обрядами з вогнем і водою, піснями, іграми, хороводами та ворожінням.

Куплет – група рядків народної пісні (найчастіше два або чотири), що римуються між собою, виражають завершену думку, мають спільну мелодію, інколи з приспівом – рефреном.

Л

Лабораторія – спеціально обладнане приміщення для проведення навчальних та лабораторних занять, а також наукових або виробничих експериментів.

Лад – система звуковисотних зв'язків, об'єднаних центральним звуком та виражених через звукоряд. Елементи ладу (звуки, співзвуччя) знаходяться в певних інтонаційних зв'язках поміж собою.

Лисенко Микола Віталійович (1842-1912) – основоположник української класичної музики, фундатор національної музичної школи, видатний композитор, піаніст, хоровий диригент, педагог-просвітитель. Особливу увагу М. Лисенко приділяв музичному вихованню дітей. Перші посібники для шкіл – збірка "Молодоці" (1875), збірка пісень у хоровому розкладі пристосованому для учнів молодшого й підліткового віку в школах народних. У сфері фольклористики значним доробком М. Лисенка є реферат "Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень, виконуваних кобзарем Вересаєм". Цінність праці полягає насамперед в описі мистецтва кобзаря, його репертуару, строю бандури. Особливе значення реферату в тому, що це перша спроба монографічного опису мистецтва кобзаря – його гри, співу, репертуару.

Ліра колісна – смичковий хордофон, головний музичний інструмент українських лірників, в якому роль смичка відіграє дерев'яне колесо. Мелодія виконується на одній (рідше, двох, здубльованих в унісон) ігровій струні – "співаниці", а бурдоновий супровід – відтворюється на двох, вистроєних, частіше, у квінтових, рідше субквартових співвідношеннях.

Локальна пісенна традиція – визначається за набором домінуючих ознак (місцева говірка, мелодичний розспів, специфічні виконавські прийоми тощо), притаманних певній обмеженій території.

Луканюк Богдан Степанович (1947 р.н.) – музикознавець, етномузиколог, організатор науки, педагог. Науково-творчі інтереси: проблеми теорії, методології та історії етномузикознавства.

Людкевич Станіслав Пилипович (1979-1979) – талановитий український композитор, фольклорист, громадський діяч. Розпочав свою педагогічну діяльність на початку ХХ ст. Автор музикознавчих праць, статей, підручників.

М

Малі оповідальні форми – в дитячому фольклорі це лічилки, дражнилки.

Манера співу (*традиційна*) – особливості виконання, сформовані упродовж століть. Щоб передати особливості регіональної чи локальної манери співу необхідно володіти набором технічних властивостей (інтонування, природне звучання, тембральне забарвлення, вокальний слух, використання природного регістру, виконавські прийоми). Основою манери співу є володіння голосом та вміле його застосування.

Мелізми (*грец. "melisma"*) – пісня, мелодія. У традиційній музиці до мелізмів відносяться форшлаг, нахшлаг, мордент, йодль, глісандо та ін. В інструментальній музиці найчастіше використовуються мелодичні прикраси – форшлаг, мордент, трелі та групетто, а також подвійне й потрійне стаккато. На нотному письмі мелізми позначаються при допомозі спеціальних позначень.

Мелодика, наспів – інтонаційні якості, властиві співакові, соціальному середовищу, регіону, жанру тощо.

Мелодія (*грец. "melodia"*). Одноголосна виражена музична думка. В мелодії важливе значення має звукова лінія, ритм, лад і музична структура. Народні пісні складаються лише з однієї мелодії. *Мелодія* – це художньо упорядкована послідовність звуків різної висоти і тривалості. У сучасній фольклористиці використовують синонім "наспів".

Мета дослідження – це ідеальне, уявне передбачення кінцевого результату науково-дослідної роботи, тобто те, для чого вивчається об'єкт дослідження.

Мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної приналежності, рис громадянина України, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Методи навчання в етнопедагогіці: “Не все одразу дається: а потрохи та помалу, то буде користі чимало”, “Учи не страшкою, а ласкою”, “Не бурчи, а навчи” та ін.

Методика музичного виховання – предмет, який вивчає завдання, зміст, організацію, форми та методи музичної роботи з дітьми, підлітками, юнацтвом і спрямований на пізнання принципів дії музики на формування особистості.

Метроном – пристрій з механізмом, що точно відраховує тривалості у заданій швидкості. Його винайшов віденський механік І. Мельцель.

Мистецька освіта – освітня галузь, спрямована на розвиток у людини спеціальних здібностей і смаку, естетичного досвіду і ціннісних орієнтацій, здатності до спілкування з художніми цінностями у процесі активної творчої діяльності та удосконалення власної почуттєвої культури.

Мікст (лат. *mixtus* – змішаний) – реєстр співочого голосу із змішаним грудним і головним резонуванням. У залежності від індивідуальних особливостей співака, деякі виконавці у нижньому відрізку діапазону користуються грудним звуком, плавно переходячи на мікстове звучання. Мікстове звучання може бути близьке фальцету, а може бути звучним, як і грудне. Все залежить від індивідуального голосу співака.

Музикування – проведення часу під час гри на музичному інструменті, заняття на інструменті задля власного задоволення. Найбільш поширені види музикування у народно інструментальній традиції – індивідуальне та гуртове.

Музична освіта – процес і результат засвоєння систематизованих знань, умінь та навичок, необхідних для музичної діяльності. Під музичною освітою також розуміють систему організації музичного навчання у музично-навчальних закладах.

Музичне виховання – процес залучення особистості до музичної культури суспільства, сфера естетичного виховання. Система музичного виховання ґрунтується на комплексі методів загальної і спеціальної музичної педагогіки, спрямованих на розвиток здібностей сприйняття музики.

Музичний слух – здібність людини сприймати музику. Музичний слух характеризується широким діапазоном сприйняття висоти звуків від 16 до 20 000 герц. Найкраще сприймається висота звуків у зоні від 500 до 3000-4000 герц. У людей з музичним слухом дуже міцний зв'язок між слухом і голосовим апаратом. Внутрішнє відчуття мелодії викликає рухову реакцію голосового апарату.

Н

Навички – компоненти практичної діяльності, що виявляються при виконанні необхідних дій, доведених до досконалості шляхом багаторазового повторення.

Навчання – спеціально організований, цілеспрямований та керований процес взаємодії вчителів та учнів, спрямований на засвоєння знань, вмінь, навичок, формування світогляду, розвиток розумових сил та потенційних можливостей осіб, що навчаються, закріплення навичок самоосвіти у відповідності до поставлених цілей.

Напливова народнопісенна традиція – тип фольклорної традиції, складений з переселенських громад із вже сформованою обрядовою та епічною культурою, але спроможний створювати нові сюжети, пісенні тексти, жанрові утворення, взаємодіяти в культурному плані із сусідніми громадами.

Народна (старосвітська) бандура – струнно-щипковий лютневий інструмент крилоподібної форми, що утворився внаслідок трансформації цитроподібних давньоукраїнських гусел.

Народна музика – вокальна, інструментальна, вокально-інструментальна й музично-танцювальна творчість народу. Народна музика – невід’ємна частка народної художньої творчості (фольклору), яка існує, як правило, в усній формі та передається шляхом виконавських традицій.

Народна педагогіка – це сукупність накопичених та перевірених практикою емпіричних знань, відомостей, умінь та навичок, які передаються з покоління в покоління переважно в усній формі, як продукт історичного та соціального досвіду народу. Пам’ятки народної педагогіки зберігаються народом в створених ним казках, легендах, епосах, приказках та прислів’ях, через призму традиційної національної культури, звичаїв та традицій.

Народний музичний інструментарій – галузь одночасно духовної та матеріальної культури – завжди була органічною частиною виробничого побуту (збиральництво, мисливство, пастуша культура, землеробство, хатні й дворові промисли тощо).

Народні аерофони (духові): джерело звуку – стовп повітря. Це чисельно найосяжніша група народних духових музичних інструментів, які у традиції українців згідно зі систематикою Е. Горнбостля – К. Закса поділяються та такі підгрупи: 1) вільні аерофони – це власне не музичні інструменти, а використовувані у їх ролі предмети з навколишнього середовища (трава, лист акації, груші, целофанова плівка, очеретина, гребінець тощо); 2) флейти – поділяється на підгрупи: лябіяльні (губні), поздовжні (одно-, дво- та багатоцйкові), поперечні (з боковим свистковим

пристроєм), окариноподібні, що за найголовнішим способом звукоутворення поділяються на: закриті або свисткові (за Г. Хоткевичем – “прямі заднені флейти”): сопілка-“денцівка”, сопілка-“зубівка”, “пищавка”-“гайда”, “свистілка”, “дудка-колянка”, “дудка-викрутка”, безотвірна заднена “тилінка”, двоцівкова “дводенцівка”-“джоломига”, “зозулька”-“окарина”, багатоцівкове “ребро” та ін.; відкриті або безсвисткові (відповідно – прямі незаднені): “фрілка”-“фуярка”, “флоера”, безотвірна незаднена “тилінка”, багатоцівковий “свиріль”-“най”.

Народні ідіофони (самозвучні) – це група традиційних самозвучних інструментів, які згідно з систематикою Е. Горнбостля – К. Закса у традиціях України поділяються на такі підгрупи: 1) ударні (дзвони, дзвіночки, підкова, калатало, тарілки, тарілочки, брязкало, решітка та ін.), щипкові (дримба, варган), фрикційні (деркач, рубель, качалка), ідіофони, що струшуються (бубенці, шарахуни, колокольці); 2) народні мембрафони – ударні (решітка, барабан, бухало, бубон з тарілкою), фракційні (бугай, бербениця), мирлитони (очеретина, гребінець); 3) народні хордофони (струнні) – щипкові (гуслі, кобза, бандура, торбан), смичково-фракційні (гудок, скрипка, колісно-клавішна та смичкова ліри), ударні – цимбали.

Народні ударні та шумові музичні інструменти – див. Народні ідіофони (самозвучні).

Народознавство – система знань про народ, особливості його побуту і трудової діяльності, національний характер, світогляд, історико-культурний досвід, родовід, спосіб життя і виховання.

Наспів – мелодія призначена для вокального виконання.

Національна свідомість особистості – розуміння та почуття приналежності до етнічної спільноти, результат засвоєння культури, традицій, звичаїв свого народу.

О

Обдарованість – високий рівень задатків, схильностей.

Оберек (пол. *oberek*) – польський народний парний танець у розмірі 3/8 або 3/4.

Обжинки (дожинки) – завершальний етап жнивного циклу, який супроводжується плетінням вінка з колосків та зодяганням його на голову кращій жниці, несенням вінка до дому господаря та випрошування викупу, гостиню та співом ритуальних пісень.

Обряд – традиційні дії зазвичай із розгорненим сценарієм, що супроводжують важливі моменти життя людського колективу. До найголовніших обрядів українців належать: календарні (зимові, весняні,

літні), родинні (хрестильні, весільні, похоронні) та сезонно-трудова (жнивні та ін.).

Одноголосся – музичний виклад, обмежений однією мелодичною лінією. Це рання (найстаріша) форма музичного мистецтва.

Окарина, або зозулька – різновид керамічної (глиняної) флейти з шістьма-сімома (рідше – десятьма) ігровими отворами, звучання якого, внаслідок опуклого в середині резонатора, відтворює кування зозулі.

Опитування: 1) емпіричний метод психолого-педагогічного дослідження, що полягає в збиранні інформації, одержаної в процесі бесіди чи інтерв'ю; 2) метод перевірки та контролю знань.

Опора звуку – термін, що використовується для характеристики стійкого, вірного співочого звуку і манери звукоутворення. Відчуття опори звуку не вроджене, воно розвивається у процесі засвоєння вокальної техніки. Спів "*на опору*" – необхідний елемент для чистоти інтонування та насиченого звучання.

Освіта: 1) результат навчання, обсяг систематизованих знань, умінь, навичок, способів мислення, якими опанувала особа, що навчається; 2) процес здобуття знань та формування умінь і навичок, який досягається шляхом навчання і виховання. Кожна людина може підвищити цей рівень у процесі самоосвіти, що передбачає, з одного боку, процес поповнення знань, умінь і навичок (самонавчання), а з іншого – удосконалення свого внутрішнього світу (самовиховання).

П

Пам'ять – закріплення, збереження в мозку того, що відбувалося в минулому досвіді людини.

Партитура (*італ. partitura* від *лат. partio* – розподіляю). Нотний запис хорової чи інструментальної музики в якому зведені воедино всі партії окремих інструментів чи голосів.

Підголосок – мелодичний варіант основного наспіву багатоголосного народновокального твору. Підголосок підтримує основну мелодію і часто зливається з нею в унісон або ж прикрашає, орнаментує. Обов'язковим є унісонне закінчення наспіву. У традиційному виконавстві підголосок ще називають *підголосник, вивід*.

Пісенна культура усної традиції – переважання усного побутування та контактного типу комунікації при переданні традиції з покоління до покоління. Для сучасного культурного середовища як міста, так і села можливий усно-писемний характер передання (успадкування) традиції, а також медіаконтакт.

Пісня – найбільш поширений жанр вокальної музики, що об'єднує музичний і поетичний тексти. Пісні класифікують за жанрами (календарно-обрядові, родинно-обрядові, сезонно-трудова, звичайні, напливові), за складом (одноголосся і багатоголосся), за формою виконання (одинокі, ансамблеві, з супроводом). Мелодія і текст пісні схожі за структурою і рівні за будовою (строфа, куплет).

Полісся – етнокультурний регіон на Заході, Центрі, Півночі та Сході України.

Поліська “дудка-колянка” – повздовжня закрита (із денцем) свисткова народна сопілка, що здебільшого виготовляється характерним для Полісся способом – розколювання (“дудка-колянка” – Рівненщина, “свистьолка” – Волинь).

Полька (чеськ. *polka*) – народний і бальний танець чеського походження, виконуваний у розмірі 2/4.

Пояснення – розкриття усієї суті понять, явищ, процесів тощо; один із словесних методів навчання.

Практика виконавська – набуття досвіду сценічних виступів у галузі виконавських мистецтв (музичного, хореографічного, театрального та ін.).

Принцип народності виховання – єдність загальнолюдського і національного, національна спрямованість виховання, формування національної свідомості, прищеплення шанобливого ставлення до культури всіх народів.

Природний експеримент – емпіричний метод наукового дослідження, в якому народні виконавці (інформанти) знаходяться у звичайних життєвих умовах (гра, спів, побут, праця тощо).

Р

Регіональний принцип вивчення фольклорної традиції – розгляд проблематики розвитку народної музичної культури, дозволяє провести аналогії та співставлення з будь-якими народномузичними жанрами інших регіонів України.

Реконструкція народного обряду – відтворення обрядодії максимально наближене до автентичного варіанту як у деталях, так і в цілому, має виняткову історично-мистецьку цінність та здійснюється на основі дослідження і переосмислення фольклорної традиції при збереженні її локальних особливостей та адаптації до нових умов відтворення.

Рефрен (франц. – приспів) – повторення закінчення строфи у пісенних формах.

Ритм – організація музичних звуків у часовій послідовності. Поняття ритму включає в себе організацію тривалостей і акцентів (метр), що тіснопов'язані з темпом.

Ритмотип наспіву – послідовність ритмічних тривалостей складенот пісенного рядка, яка узагальнена як ознака типу наспіву. Також може виступати загальною ознакою того чи іншого жанру.

Ріжок – пастуший народний духовий інструмент з одинарним пищиком (язичком). Сфера використання у народному побуті: сигнальні шуми та сигнальні мисливські й пастуші награвання, рідше – звуконаслідування виконувані для "себе". У наш час використовується в оркестрах народної музики як епізодичний інструмент.

Розумове виховання – одна із основних складових виховання, яка включає оволодіння учнями знаннями та вироблення вмінь самостійного засвоєння і застосування їх на практиці.

С

Самонавчання і самовиховання – систематична й свідома діяльність людини, спрямована на засвоєння змісту освіти та вироблення в собі бажаних особистісних якостей.

Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей та місця серед інших людей.

Саморозвиток – самостійний розвиток закладених природою у людини задатків, що відповідає законам природи і досягається вправами.

Свиріль (заг.-европ. – "флейта Пана"; румун. – "най"; заг.-укр. – "кувиці", "кувички", "свиріль") – український народний духовий інструмент. Поширений лише на Гуцульщині та Буковині різновид багатоцівкової відкритої флейти, типу флейти Пана.

Сегменти – розгалужені цезурами частини пісенного рядка.

Септакорд – акорд із 4 звуків, розташованих на відстані септіми за терціями.

Сила звуку – величина звукової енергії, що є однією з характеристик співочого голосу. Сила звуку співака залежить від тону змикання голосових зв'язок. Не слід ототожнювати силу звуку і крик.

Синкопа (*грец. synkope* – скорочення) – зміщення акценту з сильної (або відносно сильної) долі такту на слабку.

Синкретичне мистецтво – мистецтво, що поєднує в собі кілька видів. Це типова ознака первісного мистецтва у якому елементи різних мистецтв (музики, слова, танцю, словесного мистецтва) є неподільним цілим.

Сімейно-родинна педагогіка – галузь емпіричних педагогічних знань і народного досвіду, що відображається в поглядах на мету й завдання виховання дітей.

Скоромовки – короткі віршики чи окремі вислови, суть яких, полягає у вимові незмістовного навантаження, а в такому розміщенні слів та звуків, що вимагає певних зусиль артикуляції.

Скрипка народна (давн.-укр. – “гудок”, “гуслі”, “скрипица”; заг.-укр. – “скрипка”; зах.-укр. – “скрипки”; лемк.-закарп. – “гуслі”) **в українській традиції** – це автохтонний різновид струнно-смичкового інструмента, генетичні коріння якого сягають давньоруської гудкової традиції, а сучасні форми тісно пов’язані з народними його різновидами польського, словацького, білоруського та ін. сусідніх етносів і пристосовані під народну манеру гри на фабрично-майстровій модифікації інструмента. Провідний інструмент ансамблево-танцювальної традиції.

Слух (музичний) – здібність людей вловлювати зв’язок між звуками та запам’ятовувати їх. Абсолютний музичний слух – здібність чути абсолютну висоту звуку і відтворювати її.

Сокальський Петро Петрович (1832-1887) – видатний український композитор, фольклорист, музичний та громадський діяч. Серед наукових праць фундаментальне дослідження “Руська народна музика, великоруська і малоруська в її будові мелодичній і ритмічній і відмінності її від основ сучасної гармонічної музики” (1888). П. Сокальський заклав міцний теоретичний фундамент вітчизняної музичної етнографії.

Сольфеджування (*італ.* від назв звуків соль і фа) – спів вокальних вправ з вимовою назв звуків. У вокальній педагогіці використовується для розвитку вірного інтонування, навичок читки з листа.

Сопілка – загальноукраїнська назва одноцілкових запнених (рідше незаднених) і переважно шестиотвірних народних флейт, що мають різноманітні регіональні та локальні назви (гуц. – “денцівка”; бойк. – “пищавка”, “гайда”; волин. – “свистілка”, “свистьолка”; поділ. – “дудка”; поліс. – “дудка-колянка”, “дудка-викрутка”).

Сопілка хроматична – сольний і водночас оркестровий інструмент, органічно співзвучний із скрипкою, цимбалами та іншими народними інструментами. Тому вона одна з провідних інструментів ансамблів троїстих музик, входить до складу оркестрів народних інструментів. У народноінструментальній музиці України вона посіла чільне місце, тому сопілку справедливо можна вважати національним інструментом українського народу.

Співоча постава – термін, що означає положення тіла співака перед виконанням твору. Це має бути не напружене, але підтягнуте положення

корпусу з рівною спиною і не піднятими плечами, вільне положення голови, вільні руки і стійка опора на дві ноги.

Спостереження – метод психолого-педагогічного дослідження предметів, явищ, що полягає в їх цілеспрямованому сприйманні (стосовно власного суб'єктивного світу – самоспостереження).

Стенограма (збережена мова оригіналу) – дослівний запис усної мови способом стенографії.

Строфа – фонічна ритмомелодійна і змістова єдність пісенних (віршових) рядків, об'єднаних спільним римуванням. Найпоширенішою в українській пісенності є дворядкова строфа.

Струнні народні музичні інструменти – див. Народні ідіофони (самозвучні).

Суб'єкт – індивід чи група як джерело пізнання та перетворення дійсності, носій активності.

Сурма – старовинний український народний дерев'яний духовий інструмент, пряма трубка з подвійною тростиною. Грали на ньому "сурмачі". Найбільш поширена козацька "сурма". Використовували як військові музика, так і цивільний люд. Зараз сурми витіснені мідними інструментами. Є спроби відновити сурми в оркестрах народних інструментів.

Т

Такт – відрізок музики, що розміщений між двома тактовими рисками. Такти можуть бути простими (з одним наголосом) і складними (кілька наголосів). Такти бувають симетричні (2/4; 6/8) і несиметричні (5/4; 5/8).

Талант – високий рівень розвитку здібностей, перш за все спеціальних.

Танці традиційні – див. Етнохореологія.

Творча діяльність – діяльність, яку обумовлює здібність особистості до самостійного пошуку з метою досягнення результатів, що мають новизну та оригінальність.

Творчі здібності – здібності, які забезпечують успішну реалізацію процесу творчості, створення продуктів духовного чи матеріального життя, що відрізняються новизною, оригінальністю, унікальністю.

Тилинка – являє собою звичайну трубку, у якій обидва кінці відкриті, а ігрових отворів немає. Звуки змінюються засобом передудання повітря та закриванням нижнього отвору (на чверть, третину, половину) вказівним пальцем. Інструмент поширений у західних областях України.

Тембр – забарвлення звуку та його якість. Тембр залежить від кількості обертонів, що входять до складу звуку. Тембр у значній мірі якість природна, що у процесі навчання може покращитись. Тембр – яскрава виражальна якість голосу.

Технічні засоби навчання – комплекс світлових, звукових та інших технічних пристроїв, які використовуються у сфері освіти і сприяють підвищенню ефективності навчального процесу шляхом впливу на почуття та інтелект його учасників.

Тирана (*франц. tirade, італ. tirare*), уступ – багатослівна фраза, вислів закінченої думки, яка характерна для фольклорних речитативних астрофічних творів (голосіння, замовляння, весільні ладканки, колядки).

Торбан – струнно-щипковий інструмент, що інтенсивно побутував при дворах польських королів та шляхти, а також українських гетьманів та поміщиків.

Традиційна музика (ширше – традиційна музична культура, музична культура усної традиції) – це музика достеменно народного середовища, витворена генієм простого (передусім, сільського) люду і передавана наступним поколінням неписемним (усним) шляхом.

Традиція (традиційна культура) – генетичний механізм етнічної культури, що реалізується через звичай чи обряд. Традиції – успадковані від попередніх поколінь звичаї, знання, уявлення, сталі зразки норм соціальної поведінки, що склалися історично.

Транскрипція (*лат. transcriptio* – переписування) – письмова фіксація фольклорних творів за допомогою спеціальних знаків. Кожен вид фольклорного мистецтва потребує увічнення у писемному вигляді, а тому розрізняють транскрипцію пісенну, інструментальну, хореографічну тощо.

Трембіта – духовий амбушюрний інструмент без ігрових отворів (приблизна довжина до трьох метрів), використовуваний для пастуших сигналів в зоні Українських Карпат, у поховальному та колядницькому обрядах.

У

Українська музична етнопедагогіка – міждисциплінарна наука, що тісно пов'язана з історією народної педагогіки, етнологією, етнографією, лінгвістикою, фольклористикою та у вік технічного прогресу із звукозаписуванням і звуковідтворенням.

Уміння – засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, що забезпечується сукупністю надбаних знань та навичок. Уміння формуються шляхом вправ і створюють можливість виконання дії не лише в звичних, але й в умовах, що змінилися.

Успадкування – форма пізнання, яка має три довільних або недовільних етапи: розуміння, запам'ятовування, можливість практичного використання.

Успадкування фольклорної музики – метод усного засвоєння народномузичної творчості, в широкому розумінні означає організовану пізнавальну діяльність, що спрямована на засвоєння народної музики в умовах фольклорного середовища та в навчально-виховних системах.

Ф

Флояра (гуц. – флоєра, фуєра, фура та ін.) – гуцульський різновид довгої відкритої дерев'яної переважно шестидіркової флейти, густо насиченим обертонами, проникливим свистячо-шиплячим тембром і широким (до 2,5 октав) діапазоном.

Фольклор (*англ. folklore* – народна мудрість, народні знання) – народна творчість усної традиції.

Фольклор музичний – див. Народна музика.

Фольклоризм – форма вторинної роботи з автентичними зразками фольклорної музики, яка використовує народну пісню та традиційну інструментальну музику для трансформації у новій художньо-естетичній якості. Інакше – це вторинна реконструкція автентичного фольклорного матеріалу.

Фольклористика – наука, що вивчає народну творчість (фольклор), включно із збиранням, публікацією й аналізом фольклорної спадщини.

Фольклорне середовище – це майстерня народної творчості, де можна спостерігати процес побутування фольклору, фіксувати безцінну етнографічну інформацію та здобувати досвід професійної діяльності музиканта-фольклориста.

Фольклорний ансамбль – народномузичний колектив (вокальний чи інструментальний), що виконує народні пісні чи інструментальну музику з притаманними їм регіональними особливостями (виконавська манера, голосоведення, інструментарій, мовні діалекти тощо).

Фонограф – перший апарат для механічної фіксації та відтворення звуку. Винахідником фонографа був американський вчений Томас-Алва Едісон (1877). Апарат мав епохальне значення для становлення етномузикології як окремої науки. Із застосуванням фонографа з'явилася можливість кількаразового відтворення народних мелодій, їх об'єктивної звукової документації.

Формування особистості – процес становлення людини як соціальної істоти під впливом всіх без виключення факторів – екологічних, соціальних, економічних, ідеологічних, психологічних тощо.

Фрілка, або **фуярка** – коротка (300 – 400 мм.) безсвисткова флейта з шістьма ігровими отворами, розташованими у ладовій послідовності гуцульського мінору.

Фрулято – виконавський прийом, який використовується під час гри на сопілкових (етнодухових) інструментах для збагачення тембрової різновидності звучання.

Функції народних музичних інструментів: соціальні, культурні, релігійні та духовно-естетичні: 1) барабани у традиції шаманів, інструменти-вабці у мисливстві та пастівництві, дрімба і флюєра у мольфарстві, трембіта та інші етнодухові в пастушому та календарно-обрядовому побуті; 2) **гуслі** – інструмент епічної традиції, **телумбаси** – символ козацької влади, **бандура і кобза** – атрибути козацького та кобзарського побуту, **ліра** – інструмент позацерковного духовного співу, **скрипка** – “хатнього” та розважально-рекреативного музикування, **дводенцівка** – чабанського та домашнього побуту Гуцульщини.

Х

Характер – сукупність стійких індивідуальних відмінностей особистості, що формується та проявляється у діяльності та спілкуванні, зумовлюючи типові для неї способи поведінки.

Ц

Цезура – зміна дихання, границя між фразами в пісні чи інструментальному творі. У транскрибованому творі вказується при допомозі спеціальних позначень.

Цимбали (заг.-укр. – “цимбали”; зах.-под. – “цимбали”, “цимбал”, “цимбалєтка”; бук. – “цимбал’я) – струнно-ударний народний музичний інструмент, що активно побутує на Гуцульщині та Буковині. В українській традиції – це поняття, що диференціюється відповідно до конкретних регіональних їх різновидів, а саме: лемківсько-бойківського (переважно квінтово-бурдоново типу), гуцульського, подільського та наддніпрянського (мелодико-акомпануючий тип часто діатонічного строю).

Ціннісні орієнтації – вибіркова відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних цінностей.

Ч

Чуттєве пізнання – загальновідомий вірець, якому сліпо наслідують, штамп, трафарет.

Ш

Школа традиційного народного мистецтва ім. В. Могура функціонувала в період 2000-2004 рр. у с. Космач Івано-Франківської обл. під керівництвом професора Б. І. Яремка. У зимово-літній період студентська молодь отримувала досвід успадкування народної традиції у середовищі її носіїв. Студенти свідомо та активно засвоювали народні знання і ремесла, здійснювали екскурсії, спостерігали гуцульський побут, займалися співом, танцями та грою на музичних інструментах.

Щ

Щедрівки – жанр народних величальних обрядових пісень. Саме українці-хлібороби винайшли цей вид пісенності про що говорить сама назва. В інших слов'янських народів цей жанр не побутує.

Ю

ЮНЕСКО (UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation) – організація з питань освіти, науки і культури Організації Об'єднаних Націй. Створена у листопаді 1945 р.

Я

Язичкові аерофони (шалмеї) – в українській традиції поділяються на: 1) з одинарним язичком (народні кларнети: дідик, джоломійка, дуда, ріг-“абік” або поліська пастуша “труба”); 2) з подвійним (гобоєподібним) язичком (козацька “сурма”, поліський та полтавський “ріжок”).

Якості особистості професійні – комплекс властивостей, умінь, навичок особистості, сформованих і реалізованих у процесі професійної діяльності.

Я–концепція – відносно стійка, більш чи менш усвідомлювана система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми та ставиться до себе. Урахування Я-концепції є важливим для розвитку моделей особистісно-орієнтованого навчання.

Я–система – віра в себе, яка дозволяє провести аналогії та співставлення, організує і спрямовує обробку інформації, що стосується особистісного ставлення до предметів і явищ. Урахування Я–системи є важливим у досягненні цілей.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Дзвінка Р. Методика викладання музичного фольклору: курс лекцій. Рівне, 2014. 88 с.
2. Дзвінка Р., Рибак Ю., Гапон Л. Порадник для вступників на кафедру музичного фольклору: навчально-методичний посібник. Рівне, 2006. 32 с.
3. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Календарна обрядовість / [голов. ред. тому Г. Скрипник]; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. К.: НАН країни, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Т. 6. 400 с.
4. Куришка-Шаргар Я. Народні пісні Західного та Середнього Полісся: виконавський процес і репертуар [заг. ред. Ю. П. Рибак]. Рівне, 2014. 132 с.
5. Мала енциклопедія українського народознавства. Л., 2007. 832 с.
6. Поліелементність фольклору // Літературознавча енциклопедія: у 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ "Академія", 2007. М – Я. С. 242.
7. Словник іноземних музичних термінів та виразів. Павленко В. В. "Нова книга", 2005. 384 с.
8. Словник української мови в 11 томах. Том 10, 1979, с. 613
9. Словник фольклористичних термінів / [уклад.: Денисова Т. В., Педенко Ю. М.]. Краматорськ: "ДОНМЦК", 2021. 94 с.
10. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А. В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006.
11. Столярчук Б. Фольклористи Рівненщини: біографічний довідник. 2-ге вид. Рівне, 1995. 75 с.
12. Термінологія українознавства: навч. посібник, Уклад. Л. В. Мафтин. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. 160 с.
13. Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. / ред.-кол. Г. Яворський та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний комбінат "Збруч", 2004. Т. 1: А – Й. 696 с.
14. Українська фольклористика: словник-довідник; / уклад. і ред. Михайло Чернопиский; ред. Оксана Давидова. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 448 с.
15. Хай М. Музично-інструментальна культура українців (фолкльорна традиція). Київ – Дрогобич, 2007. 544 с.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Національна бібліотека України імені І. В. Вернадського:
www.nbuv.gov.ua
2. Національна парламентська бібліотека України: www.nplu.kiev.ua
3. Електронна бібліотека Інституту філософії РАН: ru.philosophy.kiev.ua
4. Наукова бібліотека Короленко: <http://korolenko.kharkov.com/>
5. Електронна бібліотека підручників: www.pidruchniki.com.ua
6. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Рильського: etnolog.org.ua

ЗМІСТ

Передмова	3
Перелік термінів	5
Словник фахової термінології	13
Рекомендована література	39
Інтернет-ресурси	40

Кафедра музичного фольклору Інституту мистецтв РДГУ

Довідкове видання

Словник фахової термінології
музиканта-фольклориста, етнопедагога

Упорядники Роман Дзвінка та Людмила Гапон

Комп'ютерний набір – Роман Дзвінка, Людмила Гапон
Комп'ютерна верстка – Роман Дзвінка

Підписано до друку 1.12.2022 р. Обсяг 1.8 друк. арк. Наклад 50 прим.
Віддруковано засобами оперативної поліграфії
Романа Івановича Дзвінки – РІД
33001, м. Рівне, вул. Руська 27/27

Для заміток

